

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

ก. เอกสารที่ยังไม่ได้พิมพ์

- หอสมุดแห่งชาติ, กอง. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1. จ.ศ.1144 เลขที่ 1.
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. จ.ศ.1171 เลขที่ 311, 5.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1186 เลขที่ 2, 35.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1187 เลขที่ 15.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1189 เลขที่ 16.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1190 เลขที่ 8, 8/ก.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1191 เลขที่ 8, 8/ก, 1, 5.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1193 เลขที่ 24.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1194 เลขที่ 8, 16, 29, 41, 45.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1195 เลขที่ 30, 32.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1196 เลขที่ 6, 14, 35.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1197 เลขที่ 3, 38.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1198 เลขที่ 73, 74.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1199 เลขที่ 14, 24, 58.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1200 เลขที่ 7.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1201 เลขที่ 6, 7, 11, 33, 87.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1202 เลขที่ 36, 41, 43/ก 5,
43/ก 14, 43/ก 18, 43/ก 23.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1203 เลขที่ 1/ข, 6, 26.

- หอสมุดแห่งชาติ, กอง. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1204 เลขที่ 12, 13, 27, 43, 48, 84.
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1205 เลขที่ 10, 33, 54, 132.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1206 เลขที่ 2, 14, 38, 54, 143, 166, 177.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1207 เลขที่ 11, 25, 81, 177, 247.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1208 เลขที่ 6.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1209 เลขที่ 18.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1210 เลขที่ 14, 18, 19, 208.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ.1213 เลขที่ 6, 9.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1213 เลขที่ 41.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1214 เลขที่ 13, 25, 55, 59, 60, 63, 129, 137, 162.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1215 เลขที่ 16, 19, 27, 28, 52.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1216 เลขที่ 4, 16, 52, 204.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1217 เลขที่ 1, 52, 216.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1218 เลขที่ 21, 27, 37, 139, 140/1
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1219 เลขที่ 40.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1220 เลขที่ 40, 46, 48.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1221 เลขที่ 67, 70, 72, 84, 91, 92, 185, 195.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1223 เลขที่ 2.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1223 เลขที่ 159.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1224 เลขที่ 300.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1225 เลขที่ 51, 79.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1226 เลขที่ 4, 74, 144.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1229 เลขที่ 106.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1230 เลขที่ 13.

- หอสมุดแห่งชาติ, กอง. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5. จ.ศ.1232 เลขที่ 1257 มัคที่ 56/14
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5. จ.ศ.1234 เลขที่ 36 มัคที่ 2/5
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5. จ.ศ.1237 เลขที่ 106.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5. จ.ศ.1239 เลขที่ 1286 บัญชีใหม่
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5. จ.ศ.1246 เลขที่ 21.
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5. ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ 1517
บัญชีข้าราชการประจำหัวเมืองต่าง ๆ ชั้นกรมมหาดไทย
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5. ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ 2503 ธรรมเนียมขุนนางสยาม
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5. ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ 2507
ตำแหน่งขุนนางตามกรมต่าง ๆ
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5. ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ 2516 บัญชีข้าราชการประจำหัวเมือง
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5. ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ 2514
บัญชีข้าราชการประจำหัวเมืองต่าง ๆ ชั้นกรมมหาดไทย
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5. ไม่ปรากฏศักราช มัคที่ 57/14 กราบทูลเรื่อง
กรมการเก็บคานา โดยใช้อำนาจคชวิธานให้เคื้อครอน
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5. ไม่ปรากฏศักราช มัคที่ 2 เลขที่ 12 ก/1
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5. จ.ศ.1249 เลขที่ 1373 มัคที่ 61/2

หอสมุดแห่งชาติ, กอง. พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี จ.ศ.1128 - 1144
เลขที่ 1 มัคที่ 1 เริ่มเหตุการณ์ จ.ศ.1128 - 1144

- จดหมายเหตุสมัยกรุงธนบุรี จ.ศ.1135 เลขที่ 3,4 ร่างตราถึงหัวเมือง
- จดหมายเหตุสมัยกรุงธนบุรี จ.ศ.1136 เลขที่ 3 ร่างตราถึงหัวเมือง

- จดหมายเห่ขุนแห่งชาติ, หอง. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5
 เอกสารเยี่ยมเล่ม กรมมหาดไทย (มท.) 44 เล่ม
- 。 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5. เอกสารเยี่ยมเล่ม ชุดสารตรา
 กรมมหาดไทย (มท.) 36 เล่ม
- 。 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 4. เอกสารเยี่ยมเล่ม กรมพระกลาโหม (กท.)
 หมายเลขเอกสาร ร.4 กท. จ.ศ.1221 เล่มที่ 191 จ.ศ.1229 เล่มที่ 28.
- 。 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5. เอกสารเยี่ยมเล่ม กรมพระกลาโหม (กท.)
 หมายเลขเอกสาร ก.5 กท. เล่มที่ 20 เลขที่ 36.
- 。 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5. เบ็ดเตล็ดส่วนพระองค์
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมายเลขเอกสาร ร.5 บ.1, 2/7.
 1. 2/10
- 。 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เอกสารกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
 หมายเลขเอกสาร ร.5 ค.1/5

ข. เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

- คุรุสภา, องค์การคำ. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4. 4 เล่ม. พระนคร : โรงพิมพ์
 คุรุสภา, 2503 - 2504.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว. 3 เล่ม. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506.
- จักรพรรดิพงศ์ (จาก), พระ. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา. 2 เล่ม
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.
- ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. พระราชพงศาวดาร
 กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. 2 เล่ม. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505.

คำร้องราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา, พระราชพงสาวดาร

กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

— ใ้พระยาอนุমানราชชน (มุคินิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป) จัดพิมพ์เป็น
ที่ระลึกเนื่องในวันครบรอบ 10 ปี ของห้องสมุดอนุมานราชชน กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.
2521)

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงสาวดารรัชกาลที่ 1. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503.

— พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. 2 เล่ม
พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

— พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4. 2 เล่ม
พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

บริกเฉย (ผู้พิมพ์). พระราชพงสาวดารกรุงเก่า เล่ม 2 กรุงเทพฯ : ตีพิมพ์
ริมป้อมปากคลองบางหลวง หลังวัดกรมหลวงวงษาธิราชสนิท. จ.ศ. 1226.

ปรมาณูชิตชีโนรส, สมเด็จพระกระ. พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา. 2 เล่ม
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

ประเสริฐอักษรนิติ์, หลวง. พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา,
2504.

มุคินิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. 2 เล่ม กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2523.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 10.

ศิลปากร, กรม. กฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดคุรุศึกษา, 2521.

— พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ชนบุรี : โรงพิมพ์
ป.พิศนาคะการพิมพ์, 2506.

เสถียร ฉายลักษณ์, ร.ศ.ท. รวบรวม. ประชุมกฎหมายประจำศก. เล่ม 7 - 8
พระนคร : โรงพิมพ์เดลีเมด, 2478.

อุดมสมบัติ, หลวง. จดหมายเหตุอุดมสมบัติ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2515.

(พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงบุญเหลือ เบญจกาจจัน
ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2515)

เอกสารขึ้นรองก. หนังสือ

- ก.ศ.ร. กุหลาบ. ประวัติเจ้าพระยาอภัยราชา (ม.ร.ว.ลพ), เจ้าพระยา
บดินทรเดชา (ม.ร.ว.อรุณ). ม.ป.ท. : โรงพิมพ์สยามประเภท, 2456.
- . อานามสยามยุทธ. กรุงเทพฯ. โรงพิมพ์เพรียพิทยา, 2514.
ขุนวรกิจพิศาล แปลง สุวรรณจิตติ. ตำนานเสนาบดีกรุงรัตนโกสินทร์.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2463.
- คุรุสภา, องค์การฯ. ประชุมพงสาวดาร เล่ม 5, 20, 31, 42, 45.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506 - 2512.
- . ประวัติเจ้าพระยามหาเสนา (บนานก), ประวัติเจ้าพระยาบดินทรเดชา
(สิงห์ สิงหเสนี) ประวัติเจ้าพระยาอมราช (ปิ่น สุขุม).
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.
- จดหมายเหตุเรื่องมณฑลนครราชสีมา. ม.ป.ท. : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467.
- จดหมายเหตุ เรื่องเจ้าพระยาภูธราภัยยกกองทัพไปปราบฮ่อ.
ม.ป.ท. : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายพลเรือตรี พระยาราชวังสรรค์ (เต็ม บุณยรัตพันธุ์ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2466)
- จับจิตต์ สิงหเสนี สุวินันท์. วีรกรรมและเกียรติประวัติบางตอนของเจ้าพระยา
บดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) สมุหนายก และแม่ทัพใหญ่ ในพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3. ม.ป.ท, ม.ป.ป.
- ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติสังคมไทยโบราณก่อนศตวรรษ 25. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
เรื่องศิลป์, 2523.
- . ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2352 - 2453 ด้านเศรษฐกิจ.
กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2522.

- แซร์แวงส, นิโกลาส. ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม
(ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช) แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร
พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506.
- เกรงค์ พวงพิศ. ประวัติศาสตร์ไทย 3 . ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, 2523.
- ณัฐวิ สุทธิสงคราม, 29 เจ้าพระยา. ม.ป.ท, 2509.
- . สามเจ้าพระยา. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรอักษร, 2505.
- . สมเด็จพระเจ้าฟ้าท้าวท้าว กรมพระยาบวรราชปรีดิญาณภาคต้น.
- คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. เทศาภิบาล.
พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2498.
- . ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.
- ธรรมคานันท์ โกวาทิ. ประวัติมหาดไทยส่วนกลาง ภาค 2 3 เล่ม, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหาดไทย, 2507 - 2511.
- นริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา และ คำทรงราชานุภาพ,
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. เล่ม 6, 13, 14.
พิมพ์ครั้งที่ 1. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.
- นิติศาสตร์ไพศาลย์, พระยา. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
วิริยะการพิมพ์, 2502.
- ประมวลพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับภารกิจของกระทรวงมหาดไทย ภาคที่ 3.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2513.
- ปิยนาค บุนนาค. บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูล "บุนนาค".
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2520.
- ปิยนาค บุนนาค และ มรรยาท กิจสุวรรณ. วิเคราะห์ค่านิยมและบรรทัดฐานของสังคมไทย
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325 - 2394) : ระบบเครือญาติ การแต่งงาน
และครอบครัว. งานวิจัยของคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

พระราชกำหนดวิธีปกครองหัวเมือง ครั้งแผ่นดินพระเจ้าท้ายสระ.

ม.ป.ท. : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2469. พิมพ์ในงานปลงศพ
นายพลอย ณ ป้อมเพ็ชร เมื่อปีชวด พ.ศ.2469.

พินาน คโนทัย. กฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แพร่พิทยา, 2518.

เรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 2

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2468. (พระอรรคชายาเธอ
พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ โปรดให้พิมพ์ในงานพระศพ
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามาริณีนพดารา สิริวิภาภรรณวดี
กรมขุนศรีสังขาลัยสุรภักฎญา เมื่อปีฉลู พ.ศ.2468)

ดาลูแมร์. จดหมายเหตุดาลูแมร์ ฉบับสมบูรณ์ 2 เล่ม. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร
พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510.

เลียง ไชยกาล. "ความรู้เรื่องเมืองไทย (ภาคอีสาน)". ประวัติมหาดไทย.

พระนคร : โรงพิมพ์มิตรไทย, 2510. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพหลวงวิวิธสุรการ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์
วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 21 ตุลาคม 2510)

ลัทธิวงศ์สกุล "สิงหนเสนี" ม.ป.ท, ม.ป.ป. (ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ
เสวกเอก พระยานครราชเสนี (สัทธ สิงหนเสนี) ที่เมรุวัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ.2481.

วอลเตอร์ เอฟ เวลลา. แผ่นดินพระนั่งเกล้า. แปลโดย นิท ทองโสภิต.

พระนคร : สำนักพิมพ์สมาคมนักสังคมศาสตร์, 2514.

จันวลิต. พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา. แปลโดย วนาศรี สามนเสน.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์ 2523.

วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธ์, ม.ล. และ วิมลพรรณ ปัทมวิชัย. บทบาทของสมเด็จพระ
เทเวระวงศ์โรปกการ กับการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชกาลที่ 5.

กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่บริษัทสารมวลดชน, 2525.

วิไลเลขา บุรณศิริ, ศิวพร ศูนย์วิภาค, สิริรัตน์ เรืองวงศ์วาร.

คำบรรยายวิชาประวัติศาสตร์ไทย 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, 2520.

เวดส์ ควอริช. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดย

กาญจนี สมเกียรติกุล, ยุพา ชุมจันทร์. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2519.

ศิลป์ากร, กรม. ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ. 16 เล่ม

พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506 - 2517.

— . พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. 2 เล่ม พิมพ์ครั้งที่ 7

กรุงเทพฯ : พิมพ์ต่อมการพิมพ์, 2516.

— . พระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. แปลโดย

นายพันตรี หลวงเรืองเดชอนันต์ (ทองดี ชนรัชต์) พิมพ์ครั้งที่ 2

ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2513.

สมมตอมรพันธ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระ เรื่องทั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์

พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, พ.ศ.2512.

สมสวาท ชวนไชยสิทธิ์ การปฏิรูปภาษีอากรัชสมัยสมเด็จพระปิยมหาราช

เอกสารการนิเทศการศึกษา ฉบับที่ 166 หน่วยงานนิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, 2518.

แสงโสม เกษมศรี, ม.ร.ว. และ นางจิมด พงศ์พิพัฒน์. ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์

รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2325 - พ.ศ.2394).

กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2523.

อดิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ : พ.ศ.2325 - 2416.

แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และ พรรณี สรงบุญมี

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เกษตร, 2521.

ข. บทความวารสาร

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. "พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบาย

แก้ไขการปกครองแผ่นดิน". ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง, หน้า 121 - 170.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518.

คำรกรา-านุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. "สภาพเมื่อแรกสถาปนากระทรวงมหาดไทย".

ใน อนุสรณ์เนื่องในงานฉลองวันทีระลึกสถาปนากระทรวงมหาดไทยครบรอบ 60 ปี
(2435 - 2495). หน้า 33 - 62. พระนคร : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2495.

เทช บุณนาค "การปกครองแบบเทศาภิบาลเป็นระบบปฏิวัติหรือวิวัฒนาการ" ใน

มดผลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ. หน้า 20 - 27. วุฒิชัย มูลศิลป์

และ สมโชติ อ่องสกุล, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, 2524.

พรณี อวนสกุล "ระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจสมัยอยุธยา". วารสารธรรมศาสตร์.

4 (กุมภาพันธ์ - พฤษภาคม, 2518) : 16 - 39.

มหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยศิริ), พระยา. "เรื่องมหาดไทย". ใน อนุสรณ์เนื่องใน

งานฉลองวันทีระลึกสถาปนากระทรวงมหาดไทยครบรอบ 60 ปี

(2435 - 2495). หน้า 63 - 122. พระนคร : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2495.

เชียร เจริญวัฒนา. ปลัดกระทรวงยุติธรรม สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 ตุลาคม 2527.

ค. วิทยานิพนธ์

กมลวรรณ มังคลารัตนศรี "ผลงานของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ในฐานะสมุหนายก

พ.ศ.2372 - 2392" วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2524.

จุรีรัตน์ เกียรติภูมาพันธ์ "บทบาทด้านการเมืองและการปกครองของสมเด็จพระยาบวรราชมหาราช ระหว่าง พ.ศ.2411 - 2429" วิทยานิพนธ์

อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

ชวสิทธิ์ ฤ นคร "การศึกษาเปรียบเทียบความสัมพันธ์ของหัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือและ

ฝ่ายใต้ กับรัฐบาลไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว"

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

ถนอม อานามวัฒน์ "ความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมร และญวน ในสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น" วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร, 2514.

นวลเพ็ญ ภาณุรัตน์ "การจัดการมณฑลกรุงเก่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2438 - 2453)" วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521.

บัณฑิต อินทรชัยศรี "พระบรมราชาไชยคานการปกครอง ที่เกี่ยวกับการสร้างความมั่นคง
ภายในพระราชอาณาจักร ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พ.ศ.2394 - 2411)" วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521.

บุญรอด แก้วกัญญา "การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325 - 2411)"
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518.

ปิยนารถ มุขนาค "แนวความคิดและบทบาททางการเมืองของสมเด็จพระยา
บรมมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง มุขนาค) ทั้งแต่รัชกาลที่ 2 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5"
วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

มองพันธุ์ สุกัทรพันธุ์ "การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเวียงพระคลังสินค้า"
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511.

สร้อยศรี ประยูร.เสถียร "การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ" วิทยานิพนธ์ปริญญา
การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523.

เสาวภา ภาวะพศติ "ปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบาง และหัวเมือง
ลาวระหว่าง พ.ศ.2431 - 2446" วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2522.

- ถนอม อานามวัฒน์ "ความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมร และญวน ในสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น" วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร, 2514.
- นวลเพ็ญ ภาณุรัตน์ "การจัดการมณฑลกรุงเก่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2438 - 2453)" วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521.
- บัณฑิต อินทรชัยศรี "พระบรมราชโบายคานการปกครอง ที่เกี่ยวกับการสร้างความมั่นคง
ภายในพระราชอาณาจักร ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พ.ศ.2394 - 2411)" วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521.
- บุญรอด แก้วกัญญา "การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325 - 2411)"
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518.
- ปิยนารถ บุญนาค "แนวความคิดและบทบาททางการเมืองของสมเด็จพระยา
บรมมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง บุญนาค) ตั้งแต่รัชกาลที่ 2 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5"
วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.
- นองพันธุ์ สุภัทพันธุ์ "การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับวญเรื่องพระคลังสินค้า"
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511.
- สร้อยสวัสดิ์ ประยูรเสถียร "การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ" วิทยานิพนธ์ปริญญา
การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523.
- เสาวภา ภาวะพศติ "ปัญหาการปกครองของไทยในพระราชอาณาจักรหลวงพระบาง และหัวเมือง
ลาวระหว่าง พ.ศ.2431 - 2446" วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2522.

ภาษาต่างประเทศ

Bowring, John Sir. The kingdom and people of Siam. 2 vols.

Bangkok : Oxford University press/ Duang Kamol Book House, 1977.

Busakorn Lailert. "On Territorial Responsibilities of the

Khunnang During the closing years of the Ayuthaya period".

Bullertin of the Faculty of Arts Chulalongkorn University.

6 (January 2516 B.E.) : 94-102.

Hall, D.G.E. A History of South East Asia.

New York : st. Martin's press, 1976.

Tej Bunnag. The provincial Administration of Siam.

1892-1915. Bangkok; Duang Kamol Book House, 1977.

ภ ๑ ค ๘ น ๑ ก

ภาคผนวก

ประวัติสมุหนายกในสมัยรัตนโกสินทร์

รัชกาลที่ 1

เจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน)¹

เจ้าพระยารัตนาพิพิธ นามเดิม สน ตำแหน่งสมุหนายก เดิมเป็นพระอัครสุนทร เสมียนตรากรมมหาดไทย และเป็นข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ 1 มีข้อความในจดหมายเหตุขุนบำเหน็จ รัชกาลที่ 1 ว่า นายสนเป็นข้าไต่ของฐิติพระบาท มีความอุสาหะจงรักภักดี ทำราชการช้านานมาจนเสด็จพระราชดำเนินพระราชสงครามแห่งใด ก็จะได้โดยเสด็จพระราชดำเนินทำราชการสนองพระเดชพระคุณ ทางพระเนตรพระกรรณทุกครั้งมิได้เว้นว่าง ก็ไต่ราชการไม่มีสิ่งเคื่องไต่ของฐิติพระบาทแต่สักครั้งหามิได้ มีความชอบมากจะให้ไปพานเมืองครองเมืองอันใหญ่ แต่หาพระพุทธรเจ้าเห็นว่าจะไต่ไต่ฝ่าละอองธุลีพระบาทนัก ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงขอพระราชทานให้เป็นที่สมุหนายก ว่าที่สมุหนายก ให้มีสัตโตนคนใช้เฉลี่ยงคนหาม เครื่องอุปโภคบริโภคร้อยอย่างสมุหนายก แทกก่อนความในพระราชพงศาวดารว่า คริสเอาเสมียนตรากรมมหาดไทย ข้าหลวงเดิม เป็นเจ้าพระยารัตนาพิพิธ ว่าที่สมุหนายก

ในจดหมายลับสืบเสนาบดีที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เรียงถวายในรัชกาลที่ 5 มีความว่า เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ใต้เถลิงถวัลยราชสมบัติปราบดาภิเษกแล้ว โปรดตั้งหม่อมสน เป็นหลวงอัครสุนทรเสมียนตรา บุตรขุนนางครั้งกรุงเก่าเป็น เจ้าพระยารัตนาพิพิธ ที่สมุหนายก อยู่มาจนถึงปลายแผ่นดิน

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์. (ม.ป.ท. : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2461) หน้า 9-10.

ท่านถึงอสัญกรรม แล้วท่านมีบุตรชายหญิงท่าราชการมาก คือ พวกเจ้าพระยาธรรมมา เลือ (ซึ่งจะกล่าวต่อไปในรัชกาลที่ 4) พระเสนาพิพิธ หมี่ พระยามหาอำมาตย์ มั่ง ต่อไป คือ ท้าวสมศักดิ์ นก และเจ้าจอมมารคาปุก ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารคา พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้า วามจรี ในรัชกาลที่ 3 เจ้าพระยารัตนพิพิธ เกิดเมื่อปีเถาะ พ.ศ. 2278 ถึงอสัญกรรมในรัชกาลที่ 1 เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2348 อายุ 70 ปี ท่านเป็นต้นสกุลสนธิรัตน์ ในบัดนี้

รัชกาลที่ 2

เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (กุน) ¹

เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ ที่สมุหนายก นามเดิม กุน ครั้งกรุงธนบุรีเป็นพระราชประสิทธิ์ ในรัชกาลที่ 1 เป็นพระยาศรีพิพัฒน์ แล้วโปรดให้เป็น พระยาพระคลัง มาในรัชกาลที่ 2 จึงโปรดให้เป็นสมุหนายก

มีความในจดหมาย เหตุล้าคัม เสนาบดีที่เจ้าพระยาพิทักษ์วงศ์ เรียบเรียงตอน ว่าควยตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลังว่า ครั้งนั้นเจ้าพระยาพระคลัง หน ถึงอสัญกรรม แล้ว เจ้าพระยารัตนาพิพิธก็ถึงอสัญกรรม เจ้าพระยามหาเสนา บุนนาค ก็ถึงอสัญกรรม เนื่อง ๆ กันทั้ง 3 ท่านแล้ว จึงโปรดตั้งพระยาศรีพิพัฒน์ กุน เป็นเจ้าพระยาพระคลัง เรียกว่าท่านทาเรือจ้าง ครั้นถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้เถลิงถวัลยราชสมบัติปราบดาภิเษกแล้ว จึงทรงตั้งเจ้าพระยาพระคลัง กุน เป็นเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ ที่สมุหนายก มีบุตรชายบุตรหญิงมากคือ พวกจ้มน้หมากเล็ก ทองอยู่ พระยา

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์, (ม.ป.ท. : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2461) หน้า 28-29.

ในจดหมายเหตุบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ 2 เป็นแต่พระยาพระคลัง

พิไชยสงคราม สัตวา ซึ่งเป็นพระยารัตนาผดุงพงษภักดี และท้าววรจันทร์ อิม และ
พระเบญจวรรณ ซึ่งเป็นพระนิกรมุนี ที่พระราชาคณะ ครองวัดพระยาท่า ในรัชกาลที่ 4
เชื้อสายของท่านที่เป็นสำคัญในราชการบัดนี้ คือ พระยามรินทร์ฤาไชย จารัส ซึ่ง
เคยเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลราชบุรี และมณฑลนครสวรรค์ เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ กุณ
นี เว็นต้นสกุล รัตนกุล

เจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย)

เจ้าพระยาอภัยภูธร นามเดิม น้อย เป็นบุตรเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช บุนนาค
เดิมเป็นที่อะไรมาก่อนบ้างไม่ทราบ ปราบกฏเมื่อเป็นพระยาอนุชิตราชา รัชกาลที่ 1 แล้ว
เป็นเจ้าพระยายมราช ในรัชกาลที่ 2 ภายหลังโปรดให้เป็นที่สมุหนายก

มีความในจดหมายเหตุลาล่าดับเสนาบดี ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ว่าด้วยตำแหน่ง
เจ้าพระยายมราช ว่า ถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้พระยา
อนุชิตราชา ชื่อ น้อย เป็นบุตรเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช บุนนาค เป็นเจ้าพระยายมราช
เมื่อเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ กุณ ถึงอสัญกรรม จึงโปรดให้เจ้าพระยายมราช น้อย มาเป็น
เจ้าพระยาอภัยภูธร ที่สมุหนายก อยู่มาจนแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ราชาภิเษก ศพระราชนานกลดเจดียง ครั้นถึงปีกุณ นพศก (พ.ศ. 2370) เมือง
เวียงจันทน์เป็นบฏ ท่านขึ้นไปทัพเวียงจันทน์ ป่วยถึงอสัญกรรม บุตรของท่านที่ทำ
ราชการ คือ พกเจ้าพระยาภูธรภักย์ (ซึ่งจะกล่าวถึงในรัชกาลที่ 4) และพระยา
กลาโหมราชเสนา กรับ เป็นต้น และเจ้าจอมเครือวัลย์ ในรัชกาลที่ 3

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุง
รัตนโกสินทร์, (ม.ป.ท. : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2461) หน้า 29.

รัชกาลที่ 3

เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์)¹

เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก นามเดิม สิงห์ เป็นบุตรเจ้าพระยาอภัยราชา ป็น ทราบว่าเป็นจมนัสมอโอราซ หัวหม่นมหาดเล็กในรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 2 ได้รับราชการวังหน้า เป็นพระยาเกษตรรักษา ถึงรัชกาลที่ 3 ได้เป็นพระยาราชสุภาวดี ไปราชการทัพเวียงจันทน์มีความชอบ ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นเจ้าพระยาราชสุภาวดี ว่าที่สมุหนายก เมื่อเจ้าพระยาอภัยภูธรถึงอสัญกรรม ภายหลังโปรดให้เป็นเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก ได้ความตามจดหมายเหตุเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เรียบเรียงเป็นพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 3 ดังนี้

แต่ในลำดับเสนาบดีมีความว่า พระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ซึ่งเป็นบุตรเจ้าพระยาอภัยราชา ป็น เป็นแม่ทัพไปจับเจ้าอนุกับบุตรหลานได้ จึงโปรดให้เป็นเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก บุตรหลานชายหญิงมีมาก คือ พวกเจ้าพระยามุขมนตรี เกษ เจ้าพระยายมราช แก้ว ซึ่งจะกล่าวต่อไปในรัชกาลที่ 4 เจ้าพระยาบดินทรเดชา ถึงอสัญกรรมในรัชกาลที่ 3 (เจ้าพระยาบดินทรเดชา สิงห์ เกิดปีระกา พ.ศ.2320 ถึงอสัญกรรมปีระกา พ.ศ.2392 อายุ 72 ปี)

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์, ม.ป.ท. : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2461) หน้า 36-37.

รัชกาลที่ 4

เจ้าพระยานิกรบดินทร (โต)¹

เจ้าพระยานิกรบดินทร ที่สมุหนายก นามเดิม โต เป็นข้าหลวงเดิมใน
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นที่พระพิไชยวารี ในรัชกาลที่ 2 เมื่อ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์ เลื่อนเป็น พระยาพิไชยวารี แล้ว
ต่อมา เป็นพระยาราชสุภาวดี และโปรดให้ว่าที่สมุหนายกในรัชกาลที่ 3 ครั้นรัชกาลที่ 4
โปรดให้เป็นเจ้าพระยา ที่สมุหนายก

มีความในจดหมายเหตูลำดับเสนาบดีของ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ว่า แฉกดิน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมาถึงด้วยราชสมบัติ ราชภิเษกแล้วจึง
โปรดให้พระยาราชสุภาวดี โต เป็นที่เจ้าพระยานิกรบดินทร ที่สมุหนายก ท่านเป็นบุตร
พระพิไชยวารี มีข้อความในประกาศที่ทรงตั้งเป็นเจ้าพระยาคว่า พระราชสุภาวดี
ศรีสังเทพนารายณ์ สมุหนายกยาธิบดี สุเรนทราเมศวร พระสุรัสวดีกลาง ใต้ราชการ
สนองพระเดชพระคุณมาช้านาน แต่ครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถ ทรงทรง
พระนามตามที่ได้ประกาศด้วยพระนามแห่งมหิตปฏิมา ว่าสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า ครั้น
มาเมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้านั้นแล้ว ก็ได้ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้เป็นผู้ใหญ่ที่สมุหนายก สำเร็จราชการในกรมมหาดไทย
มาช้านาน มีอาการเรียบร้อยเป็นอันดี มีอภัยศรัทธารอบคอบประกอบราชกิจมิได้ผิด
ธรรมเนียมราชประเพณี อนึ่ง ลับบุรุษประกอบด้วยคณฤศกเวทที่ต่อแผ่นดิน ทำราชการ
โดยซื่อสัตย์สุจริต ก็จะทำมาบำรุงแผ่นดินและอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุขสมควร
จะเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ได้ จึงมีพระบรมราชโองการมาพระบัณฑูรสุรสิงหนาท คำรัสสั่ง

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุง
รัตนโกสินทร์, (ม.ป.ท. ; โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2461) หน้า 47-49.

ให้เลื่อนพระยาราชสุภาวดี ศรีสังเทพนรายนั สมุหนายกยาธิบดี ศรีสุเรนทราเมศวร
 พระสุรัสวดีกลาง เป็นเจ้าพระยานิกรบดินทร มหินทรมหากัณยาตมित्र อเนกบุญฤทธิ
 ประสิทธิ์สาธุคุณ วิบุลยคุณนล นิพัทธกฤตกริยาภิรัต ธัญชนสารสมบัติบริวารบริบูรณ์ อุดม
 เมตยาชวาชยาไสวรบ ศรีรัตนไตรสรตถารักษ์ อุดมศักดิ์พิเศษ นครามาตเชษฐมหาสมุหนายก
 สยามโลกยติลกบรรมราชมहिศรี สกลไตรทิศประเทสาธิบดี महाराชสีนุรชาธร อรรคมหา
 คหยวีรศรี เสนาธิบดี อภัยพิริยบรากรมพานุ ที่สมุหนายก สำเร็จราชการทั้งปวงในกรม
 มหาดไทย ให้เจริญชนมายุศม์วรรตสุพลเสศิริสวัสดิ์ ทำราชการสนองพระเดชพระคุณ
 อยู่สืบกาลนาน เทอญ ฯ

ประกาศนั้นพบแต่สำเนาความ หาพบสมุดสัณฐานเดือนปีไม่ (แต่สอบไต่ความ
 จากที่อื่นว่า ทรงตั้งวัน 1 2 11 ค่ำ ปีกุน พ.ศ.2394) เจ้าพระยานิกรบดินทรเกิด
 ปีมะโรง พ.ศ.2327 ถึงอสัญกรรม เมื่อปีกุน พ.ศ.2406 อายุ 80 ปี บุตรของท่าน
 คือ เจ้าพระยารัตนบดินทร บุญรอด ซึ่งจะกล่าวต่อไปในรัชกาลที่ 5 ท้าวสมศักดิ์ อึ้ง
 ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสถรรฐสุตา รัชกาลที่ 3
 พระยาไชยวิชิต ช่าง บิดาเจ้าจอมมารดาแสง ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดาของพระเจ้าพี่ยา
 เสด็จพระองค์เจ้าอิศรวรจักราชกุมาร พระองค์เจ้านางคนิพัทธพงษ์ พระเจ้าพี่นางเธอ
 พระองค์เจ้าภัทราวุฑ์ พระองค์เจ้าเจริญศรีขมาญ และพระยามหาอำมาตย์ ชั้น ซึ่ง
 เป็นบิดาของเจ้าจอมมารดาแซม เป็นเจ้าจอมมารดาของพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวง
 ปราจีนกิติยบดี และเป็นบิดาเจ้าพระยาสุรสีหวิสิษฐศักดิ์ เขย ซึ่งจะกล่าวในรัชกาลที่ 5
 เป็นต้น ท่านเป็นคนสกุล กัณยาตมित्र ในบัดนี้

เจ้าพระยาภูธรราชภัย (นุช)¹

เจ้าพระยาภูธรราชภัย ที่สมุหนายก นามเดิม นุช เป็นบุตรเจ้าพระยาอภัยภูธร ทรามวาในรัชกาลที่ 3 เดิมเป็นนายสนิทมุ่มแพร แล้วเป็นหลวงศักดิ์นายเวร แล้วเลื่อน เป็นพระสุริยภักดิ์ เมื่อปลายรัชกาลที่ 3 ถูกออก ถึงในรัชกาลที่ 4 โปรดให้เป็น พระยามหามนตรี แล้วเลื่อนเป็นเจ้าพระยายมราช

มีความในจดหมายเหตุสำคัญเสนาบดีของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ว่า เมื่อ เจ้าพระยายมราช สุก ถึงอสัญกรรมแล้ว จึงโปรดให้พระยามหามนตรี นุช บุตรเจ้า พระยาอภัยภูธร เป็นเจ้าพระยายมราช ครั้นเจ้าพระยานิกรบดินทรถึงอสัญกรรมแล้วจึง โปรดให้เจ้าพระยายมราช นุช เป็นที่เจ้าพระยาที่สมุหนายก มีสมญาว่า เจ้าพระยา ภูธรราชภัย เมตยาภิขยาไศรยมหาคไทยนายก สยามคิลกมหาเสนาบดี จักรหาวิรรราชสีห์ สิงหนุรชาชร มหาชนนิกรกิจจานุกิจ สฤษดิ์บูรพาห สกโลตรรัษฎาธิปาดานุรักษ์ อุดม ศักดิ์สรรพรประสิทธิวิจิตรปรีชา อภัยพิริยปรากฏมพาทู ท่านเกิดปีมะโรง พ.ศ.2351 อยู่มาจนรัชกาลที่ 5 ถึงอสัญกรรม เมื่อปีชวด พ.ศ.2421 อายุ 71 ปี บุตรของท่านคือ เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช เวก ซึ่งจะกล่าวในรัชกาลที่ 5 พระยาสี่นราชฤทธิไกร แยม เจ้าจอมมารคาคลัม ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารคาพระเจ้ายมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูษเรศข้าราชการศักดิ์ และพระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์ รัชกาลที่ 4 และท้าวสมศักดิ์ โหมค เป็นต้น

¹ พระเจ้ายมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุง รัตนโกสินทร์, (ม.ป.ท. : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2461) หน้า 50.

รัชกาลที่ 5

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาบวรราชปรีกษ์
(เจ้าฟ้ามหามาลา)

เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 65 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และ
ที่ 2 ในเจ้าฟ้ากุดทนต์พิยวดี ประสูติ เมื่อวันที่ 24 เมษายน 2362 มีพระนามเดิมว่า
เจ้าฟ้าชายกลาง ในรัชกาลที่ 4 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จารึกพระนามไว้ใน
พระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหามาลา อิศวราชิราชรวังศ์
บรมพงศปฏิพัทธ์ บรมรัศน์วโรภโตสุชาติ บรมัทธนาถนรินทรราชิบดี มุสิกนาม¹ ทรง
กำกับราชการกรมวัง ภายหลังได้เลื่อนพระยศเป็น เจ้าฟ้ากรมขุนบวรราชปรีกษ์ และ
กรมพระ กรมพระยา ในรัชกาลที่ 5 ทรงรักษาการในตำแหน่งสมุหนายกแทนเจ้าพระยา
ภูธราภัย (บุษ บุนยรัตพันธ์) ซึ่งป่วยหนัก ไม่สามารถบริหารงานในหน้าที่นั้นได้เป็นเวลา
หลายเดือน ใน พ.ศ. 2421 ทรงได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสมุหนายก²

¹ เรื่องทรงตั้งบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์. (ม.ป.ท. : โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร, 2468), หน้า 133. พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์
กรมขุนสุทธาสินีนาฏ โปรดฯ ให้พิมพ์ในงานพระศพ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหาลี
นพการา ศิริวิภาภรชดี กรมขุนศรีสัชนาลัยสุกัญญา เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2468)

² ขุนวรกิจพิศาล แปลง สุวรรณเจตติ. ตำนานเสนาบดีกรุงรัตนโกสินทร์.
(ม.ป.ท. : โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2463) หน้า 16.

เจ้าพระยารัตนบดินทร์ (รอด) ¹

เจ้าพระยารัตนบดินทร์ นามเดิม รอด กัลยาณมิตร เป็นบุตรเจ้าพระยานิกรบดินทร์ ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ 3 ได้เป็นที่นายเล่ห์ท่าอุทุมพร เมื่อปีมะแม พ.ศ.2390 ถึงรัชกาลที่ 4 เป็นหลวงฤทธิไชยเวร เมื่อปีชวด พ.ศ.2395 แล้วเลื่อนเป็นเจ้าหมื่นศรีสรักษ์ หัวหมื่นมหาดเล็กในปีชวคนั้น แล้วโปรดให้เป็นพระยาราชวรานุกูล ปลัดทูลฉลองกรมมหาดไทย เมื่อปีชวด พ.ศ.2407 ครั้นถึงรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ.2416 โปรดให้เป็นผู้รักษากรุงฯ มีสำเนาสัญญาบัตรดังนี้

ให้พระยาราชวรานุกูล รับตำแหน่งยศ มีนามตามเดิมว่า พระยาราชวรานุกูล วิบูลภักดีพิริยพาน ปลัดทูลฉลองกรมมหาดไทย ให้คงถือศักดินา 2,000 และเป็นพระยาผู้รักษากรุงทวารวดีศรีอยุธยา มหานครโบราณ ให้ถือศักดินา 10,000 ทั้งแต่ ณ วัน 5¹³ 9 ค่ำ ปีกะกา เบญจศก ศักราช 1235 เป็นวันที่ 1783 ในรัชกาลปัจจุบันนี้

ครั้น พ.ศ.2417 โปรดให้ว่าที่เสนาบดีกรมนา มีสำเนาสัญญาบัตร ดังนี้

ให้พระยาราชวรานุกูล วิบูลภักดีพิริยพาน รับตำแหน่งยศว่าที่เสนาทานเสนาบดี ซึ่งเป็นประธานในกรมเกษตรราษีคี ค่ารังศักดินา 10,000 และถือตราสำหรับตำแหน่ง 9 ดวง ตำแหน่งยศมันตาศักดิ์นี้ จะเป็นตลอดเวลาความประสงค์ของเราผู้ใหญ่ยิ่งในสยาม และความชอบของพระยาราชวรานุกูลนั่นเอง สัญญาบัตรลงวันที่ 6 ฎ 12 ค่ำ ปีกจ ฉศก ศักราช 1236

ครั้น พ.ศ.2422 จึงทรงตั้งเป็นเจ้าพระยาพลเทพ มีสำเนาประกาศ ดังนี้

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์, (ม.ป.ท. : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ. 2461) หน้า 88-93.

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาล เป็นอศักราชดวงแก้ว 2422 พรรษา ปัจจุบันกาล
 สະສະລິง်ວັຈຈຣມຸຕິນສິຣມາສຸພຸນນິຍ໌ ສັຕມິຕິຄຣຸວາຣ ບຣິເຈທກາລຄ່າເນຕ ພຣະບາທສມເຈັຈ
 ພຣະປຣມິນທຣມາຈຸພາລງຄຣນ ພຣະຈຸດຈອມເຄລ້າເຈ້າຍູ່ຫົວ ທຣງພຣະຣາຊຄ່າຣິວາ
 ຄ່າເນຕທີ່ເຈ້າພຣະຍາພລເທພ ສຣຣພຸລເສພເສນາບຕີ ທີ່ຈຸສຸສມັກ ເວນວາງມາຊ້ານານ ມີແຄຍູ
 ຈຶ່ງໄດ້ຮັບຣາຊກາຣໃນຄ່າເນຕ ເຄຊຕຣາຣິບຕີແທນທີ່ສືບໄປ ຈຶ່ງຮຸ່ງຕັ້ງຄ່າເນຕເຈ້າພຣະຍາພລເທພ
 ສຣຣພຸລເສພເສນາບຕີທີ່ຈຸສຸສມັກຂຶ້ນໄວ້ໃຫ້ເຕັມຄ່າເນຕ ຈຶ່ງທຣງພຣະຣາຊຄ່າຣິວາ ເຫັນວ່າ
 ພຣະຍາຣາຊວຣານຸຄູ ວິມຸລຍັກຕີພິຣິຍາພາ ທີ່ເຄຊຕຣາຣິບຕີ ເປັນບຸຕຣເຈ້າພຣະຍານິກຣບຕິນທຣ
 ມຸນິນທຣມາຄັດຍາຄມິຕຣ ທີ່ສຸມຸນາຍກ ຈຶ່ງເປັນທີ່ໄວ້ວາງພຣະຣາຊທຸຕິຍ ໃນພຣະບາທສມເຈັຈພຣະ
 ນິ່ງເຄລ້າເຈ້າຍູ່ຫົວ ໄດ້ຮັບຣາຊກາຣເປັນຜູ້ໃຫຍ່ວ່າທີ່ສຸມຸນາຍກມາຊ້ານານ ຄຣິນໃນແຜນຕິນພຣະບາທ
 ສມເຈັຈພຣະຈອມເຄລ້າເຈ້າຍູ່ຫົວ ກໍທຣງພຣະກຣຸຣຸກໂປຣຕເຄລ້າໃຫ້ເປັນທີ່ສຸມຸນາຍກ ແລທຣງນັ້ມຄືອ
 ຍກຍ່ອງວ່າ ເປັນຜູ້ໃຫຍ່ ຊື່ອຕຣງສືບມາ ພຣະຍາຣາຊວຣານຸຄູ ເລກໄດ້ຮັບຣາຊກາຣມາແຕ່ໃນແຜນຕິນ
 ພຣະບາທສມເຈັຈພຣະນິ່ງເຄລ້າເຈ້າຍູ່ຫົວ ແລະແຜນຕິນພຣະບາທສມເຈັຈພຣະຈອມເຄລ້າເຈ້າຍູ່ຫົວ
 ໄດ້ເປັນເຈ້າພຣະນິ່ງສຣິສຣກັຣ ຮັບຣາຊກາຣໂຄດເຕັຍງແລະຄ່າກັມກຣຕາງ ຯ ແລະໄດ້ເປັນແກ ກອງ
 ຂຶ້ນໄປທ່າພຣະຣາຊວິງຈັນທຣເຄຊມ ໓ ກຸຣຸງທວາຣາວຕີສຣິຣືອຍຸຊາ ຈນກາຣແລ້ວເສຣິຈ ແລະເປັນຜູ້
 ຣັກຊາສືບມາ ກາຍທຣງພຣະກຣຸຣຸກໂປຣຕເຄລ້າໃຫ້ເປັນພຣະຍາຣາຊວຣານຸຄູ ວິມຸລຍັກຕີພິຣິຍາພາ
 ປັດທຸລຄຸດລອງໃນກຣມມາຫດໄທຍ ຄືອສັກຕິນາ 10,000 ພຣະຣາຊທານພານທອງໃຫຍ່ເປັນເຄຣື່ອງຍຸສ
 ໃນພຣະບາທສມເຈັຈພຣະຈອມເຄລ້າ ໄດ້ທຣງໝຍກຍ່ອງໄວ້ວ່າ ຈຶ່ງເປັນເສນາບຕີສືບໄປໄດ້ຄຣິນ
 ຈຶ່ງແຜນຕິນປັຈຸບັນນີ້ ພຣະຍາຣາຊວຣານຸຄູ ໄດ້ຮັບຣາຊກາຣເປັນຂ້າທຣງໃຫຍ່ ໄປທ່າພຣະນັ້ງສືອສັດູຍາ
 ເພີ່ມເຕັມວ່າຄວຍທະເລສາປ ໃນພຣະຣາຊອາຄາເຂດຝ່າຍເຂມຣ ທີ່ເມືອງໂສງອນ ໄດ້ຣາຊກາຣສ່າເວິຈ
 ມາ ກາຍທຣງພຣະກຣຸຣຸກໂປຣຕເຄລ້າ ໃຫ້ເປັນຜູ້ຣັກຊາກຸຣຸງທວາຣາວຕີສຣິຣືອຍຸຊາ ແລະມັງຕັມ
 ຣາຊກາຣໃນເມືອງສຣະບຸຣີ ຄືອສັກຕິນາ 10,000 ໃນແຂວງກຸຣຸງທວາຣາວຕີສຣິຣືອຍຸຊາ ແລ້ວໄດ້ເປັນ
 ເຄານຊິດ ອອຟ ສເຕດ ແລະປຣິວີ ເຄານຊິດ ໄດ້ຮັບພຣະຣາຊທານເຄຣື່ອງຣາຊອິສຣິຍຍສຳຫຣັມ
 ທຣະກຸລ ຂັ້ນທີ່ 2 ຊື່ ທຸຕິຍຈຸດຈອມເຄລ້າວິເສຊ ແລະເຄຣື່ອງຣາຊອິສຣິຍຍສຳຫຣັມເຜືອກສຸຍາມ ຂັ້ນທີ່ 3
 ຊື່ ນິກາກຣນ ແລະເຄຣື່ອງຣາຊອິສຣິຍຍສຳຫຣັມສຸຍາມຂັ້ນທີ່ 4 ຊື່ ກັທຣາກຣນ ຄຣິນເມື່ອປີຈອ
 ຈຸດສັກຣາຊ1236 ຕັ້ງພຣະຣາຊມັດູຕິສຳຫຣັມກຣມເຄຊຕຣາຣິກາຣຂຶ້ນໃໝ່ ຈຶ່ງທຣງພຣະກຣຸຣຸກ
 ໂປຣຕເຄລ້າ ໃຫ້ພຣະຍາຣາຊວຣານຸຄູ ຮັບຄ່າເນຕທີ່ເຄຊຕຣາຣິບຕີ ຄືອສັກຕິນາ 10,000

พระราชทานหีบทองคำอย่างเสนาบดี ตามมีทองคำ ของบุหรีทองคำ เป็นเครื่องยศ
พระยาราชวรานุกุลได้จัดการในกรมเกษตรราชการตามพระราชบัญญัติโดยเรียบร้อยข้อตรง
แต่ในปีแรก ได้พระราชทานทรัพย์ค่านาเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อนถึงสามพันชั่ง และราชการใด ๆ
ซึ่งได้ขึ้นฉลองพระ เกษพระคุณในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ ในแผ่นดินปัจจุบัน
ก็ เป็นการเรียบร้อยข้อตรงและมีความอุทิศสำเร็จรักภักดีต่อราชการมาก มีอริยาศรัย
มั่นคงรอบรู้ในราชกิจทั้งปวง มีความสวามิภักดีคือใฝ่ฝาดของธุลีพระบาทแต่เดิมมา ได้
ทรงคุ้นเคยสนิทสนมมาแต่ยังทรงพระเยาว์ เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย และมีวิญญูปรึกษา
ควรจะเป็นเจ้าพระยาตำแหน่งเสนาบดีผู้ใหญ่ที่จตุสดมภ์ได้

จึงมีพระบรมราชโองการมหาราชบัณฑิตยสภา สรุปลิงหนาท คำสั่งให้สถาปนาเลื่อน
ตำแหน่งยศพระยาราชวรานุกุล วิบูลย์ภักดีพิริยพาหุ เป็นเจ้าพระยาตำแหน่งที่จตุสดมภ์
เสนาบดี มีนามตามจารึกในหิรัญบัฏว่า เจ้าพระยาพลเทพ สรรพพลเสพเสนาบดี ศรี
วิชัยราชมโหสวรรณ อเนกานันต์ธัญญาหาร พิจารย์ปฏิพัทธ์ นพรัตนมูรธาธร มหิศรสมุทเชษฐ
เกษตรราชบัณฑิต อภัยพิริยบรากรมพาหุ ถือศักดินา 10,000 เป็นประธานาธิบดีในกรม
เกษตรราชการ ถือตราสำหรับตำแหน่ง 9 ดวง รับราชการสนองพระ เกษพระคุณสืบไป
จงเจริญฤทธานุภาพสุขศรีสวัสดิ์พิพัฒมงคล อธิวิบูลย์ผล ขนสารสมบัติ บริวารบริบูรณ์
จงทุกประการ เทอญ

ครั้น พ.ศ. 2429 ทรงตั้งเจ้าพระยารัตนบดินทร ที่สมุหนายก มีสำเนาประกาศ
ดังนี้

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาล เป็นอดีตกาลล่วงแล้ว 2429 พรรษา ปัจจุบันกาล
โสภณสังวัจนวิธานสมาศุภณเมกษทัตมีคิตี ครุवारบรีเจตกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระ
ปรเมนทรมหาจุฬาลงกรณ์ ฯลฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าตำแหน่งที่
สมุหนายกอรรคมหาเสนาบดี เป็นตำแหน่งใหญ่ มีราชการมากเนื่องนี้จว่างเปล่าอยู่ ควรที่
จะตั้งขึ้นไว้สำหรับจะไต่บังคัมบังธุราชการแผ่นดินสืบไป จึงทรงพระราชดำริว่าเจ้าพระยา
พลเทพ สรรพพลเสพเสนาบดี ซึ่งเป็นเสนาบดีกรมเกษตรราชการ เป็นบุตรเจ้าพระยา

นิกรบดินทร มหินทรมหากัถยาถมิตร ที่สมุหนายก ซึ่งเป็นไ้ว่างพระราชหฤทัยสนิทของ
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรง
 นับถือยกย่องว่าเป็นผู้ใหญ่ เจ้าพระยาพลเทพมีความจงรักภักดีคือใฝ่ฝ่าละอองธุลีพระบาท
 ไคลยองค์พระ เกษพระคุณประทับระคองพระองค์มาแต่ยังทรงพระเยาว์ เป็นที่สนิท
 ชิดชอบพระราชอัชฌาสรีย์ ไ้ว่างพระราชหฤทัยสนิทแต่เดิมมา เจ้าพระยาพลเทพได้รับ
 ราชการมาแต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และในรัชกาลปัจจุบันนี้
 ชำนาญหลายสิบปี ก็มีไ้ว่างความดีอย่างหนึ่งอย่างใด ไ้ว่างราชการทั้งในที่ไกลชิดพระ
 องค์ และได้ไปรับราชการในเมืองไกลจนถึง เมืองไซ่งอน ก็ไ้ว่างสำเร็จราชการนั้น ๆ ทุก
 สิ่งทุกประการ มีอัชฌาสรีย์ซื่อตรงดำรงอยู่ในความสัตย์สุจริตยุติธรรม ประกอบไปด้วย
 ความเมตตากรุณาแก่ชนทั้งปวงเป็นอันมาก มีสติปัญญามั่นคงยั่งยืนสมควรที่จะดำรง
 ฐานันดรศักดิ์เป็นอรรคมหาเสนาบดี บังคับบัญชาราชการแผ่นดิน ทางพระเนตรพระกรรณ
 ได้ จึงมีพระบรมราชโองการมรณัติขุรสุรสีหนาทคำรัสสั่ง ให้สถาปนาเลื่อนตำแหน่งยศ
 เจ้าพระยาพลเทพ สรรพพลเสนาบดี ศรีวิไชยราชมหิเสสวรรค อเนกานันต์ธัญญาหาร
 พิจารณ์ปฏิพัทธ์ นพรัตนมรุชาธร มหิศรสมุทเชษฐเกษตราธิบดี อภัยพิริยบรรพาทู เป็น
 เจ้าพระยาคำแหน่งที่สมุหนายก มีนามตามจารึกในสุพรรณบัฏว่า เจ้าพระยารัตนบดินทร
 มหินทรมหากัถยาถมิตร อเนกบุญฤทธิประสิทธิ์วิสาขคุณ วิบูลยคุณผล นิพัทธ์คุณผล กิริยาภิรัต
 วงศ์สมบัติมหามัทยตระกูล อุดมเมตตา ซวาชบาไศรย ศรีรัตนไตรยสรณารักษ์ อุดมศักดิ์
 พิเศษ นาครามากยเชษฐมหาสมุหนายก สยามโลกยคิลิก บรมราชมานิต สกโลตริพิศ
 ประเทสาธิบดี มหาราชสีหมรุชาธร อรคคมหากไทย วริศรเสนาธิบดี อภัยพิริยบรร
 พาทู ที่สมุหนายก ถือศักดินา 10,000 เป็นประธานาธิบดีผู้บัญชาการกรมมหาดไทย
 ถือตราพระราชสีห์ใหญ่ สำหรับตำแหน่ง และตราจักรแก้ว จงเจริญฤทธิพิชัยมายุศิริสวัสดิ
 พิพัฒมงคล อัฐวิบูลยคุณผลนสารสมบัติ บริวารสมบุรณ์ จงทุกประการเทอญ ทรงสถาปนา
 ตั้งแต่วันที่ 5 ๓ 11 ค่ำ ปีมจ อัฐศก ศักราช 1248 เป็นวันที่ 6540 ในรัชกาล
 ปัจจุบัน

บุตรของท่านคือ พระยาภักดีภูบาล คง กัถยาถมิตร และหลวงศาสตราธิกรณฤทธิ
 โปรง กัถยาถมิตร เป็นต้น

ประวัติ

นางสุคา เพียรธัญกรณ์ เกิดวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ.2484 สำเร็จการศึกษา ปริญญาการศึกษาบัณฑิต จากวิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร เมื่อ พ.ศ.2514 สถานที่ทำงานปัจจุบัน ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูพระนคร บางเขน กรุงเทพมหานคร 1๖22๖.

